

کاریگه‌رییا ئۆتیزمی ل سه‌ر گیرۆبونا زمانی ل ده‌ڤ زارۆکین سه‌نته‌ری پارێزگه‌ها ده‌وک

شیرزاد سه‌بری علی^۱ - دلشین مقدااد احمد^۲

dilveen.ahmed@uod.ac – sherzad.ali@uod.ac

^{۱،۲}پشکا زمانی کوردی، کۆلیژا په‌روه‌دا بنیات، زانکۆیا ده‌وک، ده‌وک، هه‌ریما کوردستانی، عیراق

پوخته:

ئۆتیزم ئێک ژ نه‌خۆشییێن سه‌رده‌می نوکه‌یه کو ل ده‌ڤ هنده‌ک زارۆکان په‌یدادبیت و ئه‌گه‌ر نه‌هیته چاره‌سه‌کرن، د ئه‌نجامدا دبیته ئه‌گه‌ری دروستبونا کیشه‌یان د کارکنا ئه‌رکین مێشکیدا. ئۆتیزمی ژبلی کو کاریگه‌ریی ب کشتی ل سه‌ر مێشک و ده‌رونی زارۆکی نه‌خۆش بکته. هه‌روه‌سا کاریگه‌ریی ل سه‌ر زمانی زارۆکی و گیرۆبونا زمانی ل ده‌ڤ دکته. ئه‌ڤ قه‌کۆلینه ل دۆر کاریگه‌رییا ئۆتیزمی ل سه‌ر گیرۆبونا زمانی ل ده‌ڤ زارۆکین سه‌نته‌ری ده‌وک هاتییه ئه‌نجامدان و ل دویڤ پێبازا وه‌سفی و ب په‌نا برن بۆ شیوازی ئاماری شروقه‌کرنا بابته‌ی و به‌رسقین مامۆستایین سه‌ر ب رێقه‌به‌رییا په‌روه‌ده‌یا پارێزگه‌ها ده‌وکێه ئه‌وین پسیپۆر د بیاڤی په‌روه‌ده‌یا تایبه‌ت و ئۆتیزمیدا کو ل دۆر پرسیارین راپرسییی هاتییه وه‌رگرتن. ئارمانجا قه‌کۆلینی ئه‌وه کو زانینا رێکین توشبونا ئۆتیزمی و کاریگه‌رییا ئه‌وی ل سه‌ر گیرۆبونا زمانی ل ده‌ڤ زارۆکین سه‌نته‌ری پارێزگه‌ها ده‌وک دبنه رێخۆشکه‌ر کو دایک و باب هه‌ولبدن زارۆکین خۆ ژ نه‌خۆشییا ئۆتیزمی بپاریزن، داکو زمان و ساخله‌میا زارۆکین ئه‌وان یا پارستییت، هه‌روه‌سا گرنگترین ئه‌نجام قه‌کۆلین گه‌هشتیی ئه‌وه گیرۆبونا زمانی دبیته ئێک ژ نیشانه‌یێن نه‌خۆشییا ئۆتیزمی کو ب رێژه‌یا: 67% ب به‌رسقا (به‌لی) ژ لای مامۆستایین ئه‌وانقه بۆ هاتییه دان. ئه‌ڤ قه‌کۆلینه ژبلی پێشه‌کی و ئه‌نجامان ژ دو پشکان پیکده‌یت. پشکا ئێکی ل دۆر ئۆتیزم و کیرۆبون و زمانییه و پشکا دوی یا تایبه‌ته ب پیرابونین لایه‌نی ئاماری و خسته‌نه‌رویا ئه‌نجامان و دانوستاندن ل سه‌ر ئه‌وان ئه‌نجامانه. په‌یفین سه‌ره‌کی: ئۆتیزم، گیرۆبونا زمانی، زمانی زارۆکی، په‌یوه‌ندیکرن.

پیشەکی:

1 - نافونیشانی قەكۆلینی: ئەف قەكۆلینە ب نافونیشانا (كارىگەریا ئۆتیزمی ل سەر گیرۆبونا زمانی ل دەف زارۆکین سەنتەری پارێزگەها دهۆکی)یە کو تیدا هەول هاتییه دان بهیتە دیارکرن کا ئۆتیزمی چ رۆلەک ل سەر گیرۆبونا زمانی ل دەف زارۆکین سەنتەری دهۆکی هەیه.

2 - رېبازا قەكۆلینی: ئەف قەكۆلینە ل دویف رېبازا وهسفی شیکاری هاتییه ئەنجامدان و بۆ شروقه کرنا بهرسقین بهلی و نهخیر ل سەر پرسیارین ئاراستەکری بۆ مامۆستایین نهخوشیاین ئۆتیزمی پهنا بۆ شیوازی ئاماری هاتییه برن.

3 - کەرەستە و سنوری قەكۆلینی: کەرەستەیی قەكۆلینی بریتییه ژ وەرگرتنا بهرسقان ل دۆر پرسیارین د راپرسیییدا هاتییه پیشکیشکرن کو ژ مامۆستایین پهروههیا تاییهت یین "سەنتەری پیشووهخت" پیکهاتییه و ژمارهیا ئەوان مامۆستایان(9)ن کو ئەو سەنتەر سەر ب رېقه بهریا پهروههیا پارێزگەها دهۆکیقهیه کو ئەو مامۆستا تاییهتمەندن ب نهخوشیا ئۆتیزمی و بریتییه ژ هەر دو رهگەزین نیر و می. (2 مامۆستا) ژ ئەوان سەر ب رهگەزی نیرقه بون و (7 مامۆستا) ژ ئەوان ژ رهگەزی می بون.

4 - گرنگی و مفای قەكۆلینی: گرنگی و مفای قەكۆلینی د هنیدایه کو د سەر دەمی نوکه دا ژ بهر ئەگەر و هۆیین جوراوجۆر گەلەک زارۆکین پارێزگەها مه، رهنگه توشی ئەقان هەر دو نهخوشیان (ئۆتیزم و گیرۆبونا زمانی) ببن کو باشی ب هویر د نافەرۆکا قەكۆلینیدا ئەو هۆکار دی هیته بهرچاقرن.

ج - زانینا رېکین توشبونا ئۆتیزمی و کارىگەریا ئەوی ل سەر گیرۆبونا زمانی ل دەف زارۆکین سەنتەری پارێزگەها دهۆکی دبنه رېخۆشکەر کو دایک و باب هەولبدن زارۆکین خو ژ نهخوشیا ئۆتیزمی بپاریزن، داکو زمان و ساخله مییا زارۆکین ئەوان یا پارسیتییه.

5 - پرسیارین قەكۆلینی: ئەف قەكۆلینە هەولدهت بهرسقا ئەقان خالان بدەت:

أ - ئایا ئۆتیزمی په یوهندییه ک ب گیرۆبونا زمانی زارۆکین توشبویین ئۆتیزمی یین سەنتەری پارێزگەها دهۆکیقه هەیه؟

ب - ئۆتیزمی کارىگەریا خو د کیژ بیافیدا ل سەر گیرۆبونا زمانی زارۆکین سەنتەری پارێزگەها دهۆکیقه هەیه؟

ج - چ فاکتەران کارىگەری ل سەر پهیدا کرنا ئۆتیزم و گیرۆبونا زمانی ل دەف زارۆکین سەنتەری پارێزگەها دهۆکی هەنه؟

د - ئایا ئەندامین ئاخفتنی یین زارۆکین ئۆتیزمی یین سەنتەری پارێزگەها دهۆکی د دروستن؟

ه - ئەری گیرۆبونا زمانی دبیتە ئیک ژ نیشانه یین نهخوشیا ئۆتیزمی؟

6 - پشکین ڤه کولینن: ئە ڤ ڤه کولینه ژبلی پشیکه کی و ئەنجام و راسپارده و پشینیازان ژ دو پشکان پیکدهیت. پشکا ئیک ب ناڤی(زمان، گیرۆبون و ئوتیزم)ه کو تیدا تیشک هاتییه ئیخستن ل سهر ئەڤان سهرهبابه تان: (زمان و کهسایه تی و ئوتیزم، چه مکی ئوتیزمی، چه مکی گیرۆبون زمان، ئەگهرین گیرۆبون زمان، چاره سهرکنا گیرۆبون زمان، تایبه تمه ندییین زمان زارۆکی و چاره سهرکنا گیرۆبون زمان یی تایبه ت ب نه خوشییا ئوتیزمی، ئوتیزم و گیرۆبون زمان). پشکا دو ب ناڤی (پیرابونین لایه نی ئاماری و خستنه رۆیا ئەنجامان و دانوستاندن ل سهرکرن) کو تیدا به حسی ئەڤان خالان هاتییه کرن: (پیرابونین لایه نی ئاماری)، (خستنه رۆیا ئەنجامان و دانوستاندن ل سهرکرن).

پشکا ئیک: زمان، گیرۆبون و ئوتیزم

1 - 1 - زمان و کهسایه تی و ئوتیزم

ب دیتنا (بیرت-Burt)ی کهسایه تی بریتییه ژ سیسته مه کی ته مام و یا جیگیر ب شیوه یه کی ریزه یی ژ چه زین جهسته یی و دهرونی یین بۆماوه یی و یین وهرگرتی کو تاکه کهسی دیاردکته. ههروهسا رادبیت ب دیارکنا شیوازین مروڤی ئەوین ئەو ل گهل ژینگه ها ئەوی یا مادی و جفاکی هاتییه گونجاندن(عویضة، 1996، 86).

ئیک ژ ئەرکین زمانی ئەرکی کهسایه تی و ئازراندنییه کو تاکه کهس ب ریکا زمانی خو، ههست و سۆز و بیروباوه و هه لچون و ئاره زوینن کو د ناخی ئەویدا ههین دهردئیخیت، ب جۆره کی دبیته ناسنامه یه ک بۆ تاکه کهسی.

زمان ناسنامه یا تاک و جفاکییه، زمان ژ فورم و واتایی پیکدهیت. ده ربیرین سهرچاوی زانیارییه بۆ گه له ک بوارین جودا جودا. وه کو دادگه ه و ده رئیخستنا تاوانان و بواری ڤه کولینان و ته ندروستییه ... هتد. ڤه کوله ران دیت کو زمان ریکه کا دروست و باوه رپیکرییه بۆ ئاشکراکنا کهسایه تی و جیاوازیین تاکي. چه ندین ڤه کولینن تاقیکری پیشاندایه کو ریکین جیاواز ئەوین کو خه لک ده ربیرینی ژ خو دکهن، ب ریکا زمانی دیاردبن. به ربه لاڤترین ریکا کو ڤه کولینا کهسایه تی ده یته جیبه جیکرن، ب ریکا بکارهینانا پیفانه یین زمانیه. ئەوژی ب ریکا دروستکنا په یوه ندییین ئاماری د ناڤه را پیفانه یین چه ندایه تییا بکارهینانا زمانی و پیفانه یین دی یین کهسایه تیدا. ڤه کولینن د ئەڤی بواریدا پتريا جاران پشتبه ستنی ل سهر پیفانین دابونه ریتی یی کهسایه تی دکته. وه کو: (پیفانین راپورتا خو، پیفانین ئەنجامین رهوشتی (رهفتاری) و بۆ ئەوان دیار بو کو که تیگورین جیاوازیین زمانی په یوه ندییین جیگیر ل گهل ئەوی جۆری پیفانا کهسایه تی نیشاندهن و پشینیاز دکته کو زمان دشیت وه ک شیوه یه کی یی هاوتایی شروڤه کرنا کهسایه تی

کاربکەت. هەندەک جارەن وەک هەلسەنگاندنا بنەمایێ زمانی (LBA) یان داتایا زمانی (L. Data) ئاماژە پێدەھێتە کەرن (Adams and Ryan, 2020: 311 – 312).

ئەم نەشین راسەتەوخۆ بگەھینە ناخی مروۆفی، ب تنی هەتا رادەھیکێ ب ریکا رەفتاران د شیاندایە کەسایەتیا تاکێ بەیتە دیارکەرن. ئانکۆ تاکە ریک بۆ نیاسینا کەسی و دەستنیشانکەرن کەسایەتیا ئەوی، بەرسف و تیبینکەرن و هەلسوکەفتین ئاخفتنەکرین، ئەوژی ل دەمی ئاخفتنی کۆ ب ریکا ب دەستقەھینانا زانیاریین پێدەفی، ل فیرێ گەنگی ب رۆلی زمانی و واتا دیاردیت بۆ دەستنیشانکەرن و پۆلینکەرن کەسایەتیی، چونکی قەکۆلینان وەسا دایە دیارکەرن، مروۆف ل دەمی ئاخفتنی پتر زانیاریان ددەت و رۆیی راسەتەقینە یی تاکێ نیشانددەت. ئەفی ژێ پەیوەندی ب جۆر و ریکین دەربڕینی قەھە (دزەیی، 2015: 96 – 97).

ب دیتنا (هالیدی) ئیک ژ ئەرکین زمانی ئەو کۆ تاکە کەس دشی ت رادەبرینی ژ دیتن و هەست و نیرینا خۆ ل سەر گەلەک بابەتان بکەت، هەروەسا تاکە کەس دشی ت ب ریکا بکارهینانا ئەوی بۆ زمانی ناسنامە و سروشتی خۆ یی کەسی بچەسپینیت و هزرین خۆ پیشکیشی کەسین دی بکەت (یوسف، 1990: 22 – 23).

هەر وەکو چاوا کەسایەتیی تاکەکەسان ل دویف رەفتار و جۆراوجۆریا پۆخساری ئەوان دەیتە گوھۆرین، ب هەمان شیوە کەسایەتیی ئەوان ل دویف ریکین نواندنا ئەوان بۆ بلیفکەرن، دەربڕین ئاخفتنی، بکارهینانا پەیفین زمانی، سیمایی جەھ دەرجونا دەنگی و بەرھەمەھینانا دەنگی دەیتە گوھۆرین (عبدالجلیل، 2006: 78).

ل دوماھیکێ پێدەقییە ئاماژە ب ئەوی چەندی بەیتە کەرن کۆ توشبویین ئۆتیزمی، گیرۆبون د زمانیدا هەبە و ئەقە د راپرسیییدا هاتییە سەلماندن و ئەقەژی بیگومان کاریگەریا خۆ ل سەر کەسایەتیا نەخۆشی ئۆتیزمی رەنگقەددەت، ژبەرکۆ ئەو نەخۆش نەشین کارلینکەرن ل گەل تاکەکەسین جفاکی بکەن، لەورا دبنە خودان کەسایەتیەکا تنۆکی و توند و دوژمنکاری.

1 – 2 – تیکەھێ ئۆتیزمی

1-2-1- زاراف و میژویا ئۆتیزمی

بۆ ئیکەم جار ئەف تیکچونە ژ لای نوژداری دەرونیی ئینگلیزی: (هینری مودزلی – 1867) قە هاتییە وەسفکەرن (الشربینی، 2000: 12).

نافکەرن ئەفی تیکچونی ب ئۆتیزمی – Autism ژ لای نوژداری دەرونی یی هەرە دیار (ئیکون بلولەر – Eugen Bleule) قە بو کۆ د پزیشکیا دەرونیا یی بەرنیاس بو و ئۆتیزم وەکو ئیک ژ سیفەتین

دهستپيكي بو نه خوشيا شيزوفيرنيا و مزيلبون ب خو، زیده تر ژ مزيلبون ژيانا دهره کيڅه ژ لايي ئه ويڅه هاته دهستنيشانکرن و ل دويڅ بيروبوچونين ئه وي مزيلبون ب خوڅه، لښينا پروسه يا زانينييه بو ئاراستي تيرکرن پيدښيان. ئه څجا ئه څ کسه برسي هزر د خوارنيدا دکهت(الحفني، 1978: 80 – 81).

ل سهر ئه څي بنه مايي په ککه څتنا ئوتيزمي وهک ئيک ژ تيکچونين ميښکي هاتييه دانان، ئه څا کو د ماوي زاروکينييدا پويدهت و پتريا جاران د ناڅ ميښکي زاروکينييا دهستپيکيدا ههيه و د شياندايه ب ميښکي خوڅه تي - Autistic Psychosis ههروهسا ب خوڅه تييا زاروکينييا دهستپيکي بهيته نافکر(شعلان، 1979: 116).

(کانري) ل سالا 1943 زايي څه کولينهک به لافکر، تيدا يازده زاروک وهسفرکرن کو رډفتارين ئه وان وهکو ههر تيکچونهکا ل ئه وي دهمي بهرنياس د وهکڅه څ نه بون، ئه څجا ئه وي پيشنيازکر کو ئه وان رډفتارا بيڅيته ل ژير دهستنيشانکرنهکا نوي و جودا کو ب ئوتيزما زاروکان ب نافکر و ب ئه څي څه کولينی و ب ئه څي دهستنيشانکري ميژويا ئوتيزمي دهستپيکرييه (غزال، 2007: 18).

(کانر) ئاماژهي ب ئه وي چهندي ددهت کو زاروکين ئوتيزم ل دهڅ هه، نه ب تني وهکو زاروکين ئاسايي نين، بهلکو پتريا دهمان ئه و د سهرنجراکيشن ژي، ئه څجا يا سهير نينه کو ئه څي تشتي (کانر) هاندایي بو پيشبينکرنه هندی کو ئه و زاروکه د ژير و زیرهکن و ب تاييه تي پشتي دياربونا کومه لهيه کا بهرين تاييهت ل هندهک لايه نين ديارکري ب ئه وانڅه و سه بارهت شروڅه کرنا ئه گهری د نافخوداچونا زاروکي ئوتيزم ل دهڅ هه و دويرکڅتنا ئه وي ژ جڅاکی، ل دويڅ بيروبوچونين (کانري) ئه و ئه گهری ل پشت ئه څي باري بو دايک و بابان څه دگه پيت، ئه و گلهيي ل دايکي دکهت، ل دهمي زاروکي ئه وي ي د نافخوداچويي يان خودان ئوتيزم بيت. ب واتايه کا دي دانپيداني ب گونه هباريا دايکا بيجهست و سوز دکهت (ارونز و جيتنس، 2005: 11).

1-2-2-نیشانه يين ئوتيزمي

ئوتيزم ب ئيک ژ ئالوزترين نه خوشييين ته خا خودان پيدښييين تاييهت دهيته هژمارتن، ژبه رکو ئوتيزم هه مي لايه نين که سايه تيبي چ لايه ني رډفتاري يان جڅاکی يان په يوهنديکرنی يان عه قلی يان هه لچوني و لايه نين دي يين ژيانی ب خوڅه دگريت.

ئوتيزمي چهندين تاييه تمه ندي و نيشانين سهره کی هه نه و ل سي ساليين دهستپيکي يين ژيانا زاروکي توشبويي ديار دبن کو ب شيوه کی گشتي ئه څ نيشان و تاييه تمه ندييه دبنه ئه گهری نه هه څسه نگيا تاکی خودان ئوتيزم ل گهل ژينگه ها خو يا دهو روه ر. ههروهسا کاريگه ريبي ل روهوانييين زاروکي و شيانين ئه وي يين هزري و فيربوني دکهت، تاييه تمه ندييين سهره کی يين ئه څي تيکچوني ژي کيماسي د لايه ني

جفاکی و لایه نئ ئاخفتنی و په یوه ندیکرنیدا هه نه. زیده باری چه ندین رهفتار و گرنگییدانان. ههروهسا ژ نیشانین دی کیماسی د لایه نین درکپیکرنی و زانینی و تیکچونا درکپیکرنا ههستی و هه بونا چالاکیا زیده (حسونه، 2010: 2).

ئوتیزم ئاماژه یی دده ته رادهیه کا به رفره ژ نیشانه و ئاستین جیاواز ژ توندییی کو تیکچونین ژیکجودا ب خوڤه دگریت. وهکو ئوتیزما تهقلیدی، تیکچونا ئسبرگر، تیکچونا ژیکفه بونان و ئیک ژ شیوه یین دهستنی شاننه کری یین تیکچونا گه شه کرنا گشتگیر (صالح، 2021: 841).

ئوتیزم تیکچونه کا گه شه کرنییه هندهک تاییه تمه ندییین سه رهکی د کارلیکرن و په یوه ندیکرنا جفاکی و رهفتارین دوباره کری و گرنگییدانین جیوازا هه نه. ئهف تاییه تمه ندیییه د ژییی بهری سی سالییدا دیاردین، پاشی ئهف تاییه تمه ندیییه د ناقه را زاروکا دنا جیاواز دین، ئه وژی ل دویف پله یا گه شه کرنی و په هوانییین زمانی و ژییی ده می (صالح، 2021: 845).

1-2-3- پیناسه یا ئوتیزمی

سه بارهت پیناسه یا ئوتیزمی، زانایان پیناسه یین جودا جودا بو کرینه، کو هه ره فکوله رهکی ل دویف دیتن و فکولینا خو ئوتیزم پیناسه کرییه، زیده باری هه بونا جوراوجورییا قوتابخانین هزری و پسپورین زانستی یین گریدای ئهفی تیکچونی. هه ره چه نده هندهک خالین هه فیشک د ناقه را ئه فان پیناسه یاندا هه نه، له ورا د شیاندایه ئوتیزمی ب ریکا نیشاندانا چه ند پیناسه یه کان بدهینه نیاسین:

1 - ریبه ری ئیکگرتی یی زارافی په ککهفتنی و په روهردا تاییهت یا به رهه فکرنی و ئوتیزمی، سه بارهت پیناسه یا ئوتیزمی دیارکرییه، کو ئوتیزم تیکچونه کا تونده، کاریگه رییی ل سه ره رهفتار و هزرکرن و په یوه ندیکرنی دکهت، پتريا جارن بهری ژییی سی سالییی ل دهف زاروکی دیاردبیت کو نه شیان ههستی و سه رنه کهفتن د پیکهینانا په یوه ندییین جفاکیدا ل گه ل که سین دی ب خوڤه دگریت. زیده باری هه بونا ئازارنده کا زیده و ده مین تورهبونی و ئیشاندانا خو. دیسان هه بونا کیماسییا ئاخفتنی و رهفتاری ژی ل دهف توشبوی ب خوڤه دگریت (الخطیب وآخرون، 2001: 33).

2 - کومه لا ئه مریکی یا ئوتیزمی (American Autism Society of 1999) سه بارهت پیناسه یا ئوتیزمی دبیزیت: ئوتیزم تیکچونا گه شه کرنییه ل سی سالیین دهستپیککی یی ژییی زاروکی دیاردبیت، کاریگه رییی ل سه ره ئه رکین میشکی دکهت و په نگفه دانا نه ریینی ل سه ره بواریین کارلیکرنا جفاکی و په یوه ندیکرنا ئاخفتنی دکهت و دبیه ئه گه ر زاروک پتر به رسفدانی بو تشتان بکهت. دیسان ژ رهفتارین توند یی بهرگرییی هه نه ل ده می هه ره گوهورپینه ک د ژینگه ها ئه واندا رویددهت، زیده باری دوباره بونا رهفتاران و لقینان ل دهف ئه وان (نصر، 2002: 41).

3 - (کانر - Kanner) ئۆتیزمى پېناسە دكەت كو تىكچونەكا گەشەكرنیه چەند رەفتارین نەئاسایی ل دەف توشبویى ئۆتیزمى ب خوڤە دگریت. وەكو (سەرنەكەقتن د كارھینانا ئاخذتندا بو پەيوەنديكرنى)، (نەشیانا پيشئيخستنا پەيوەندييان ل گەل كەسین دی)، (نەشیانا ئەنجامدانا چالاكییین یاریكرنى یین ب تنی و دوبارەكری)، (حەزا زیدە ل سەر پاراستنا روتینی ل دەف هەیه)، دیسان (لاوازبونا سیمایی سروشتی یی جەستەیی و ئاستی بیرتیژیی و شیانا زانینی یا لاواز ل دەف پەیدادبیت) (زریقات، 2004: 24) و (یحیی، 2008: 12).

4 - (رودریگوز) دبیت: ئۆتیزم نەخوشییهكە د گەشەكرنا دەماریا كو دبیتە ئەگەرئ گیرۆبونا زمانی یان كزی و لاوازییهكا زیدە یا بكارھینانا زمانی. زیدەبارى ھندى لاوازی د كارامەیین پەيوەنديكرنیدا ل دەف ئەوان پەیدادبیت. ل گەل ھەژاری و خرابییا كاركرنا جفاكى كو ئەفە ھەمی ژ كریارین ھەفیشكن ل دەف زارۆكین توشبویین ئۆتیزمى. زارۆكین توشبویین ئۆتیزمى كیشە د كارلیكرنا ل گەل كەسین دی و دەربرینن خۆدا ھەنە. دیسان پاراپتر تۆكینە و خەباتی ژبو ئافاكرنا پەيوەندييان دكەن (Rodriguez, 2019:1).

5 - (كارلسون) دبیت: ئۆتیزم نەخوشییهكە بو گەشەكرنا دەماریا زكماکیه یان پیشوہخت پویدەت و پەیدادبیت كو نەخوشی ئەوی زەحمەتی د كارلیكرنا جفاكى و لاوازییا پەيوەنديكرنا جفاکید. ھەرەسا كۆت و بەندان ل سەر شیوہیین رەفتاری نەخوشی پەیدادكەت و ب ناڤی نەخوشییا شەبەنگییا ئۆتیزمى (ASD: Autism spectrum disorders) ژى دەیتە نیاسین (Carlsson, 2019:11).

ژ ئەنجامی ئەقان ھەمی پېناسەیین ل سەری دیاردبیت كو ئۆتیزم تىكچونەكا وەرار و گەشەكرنا لایەنى جەستەیی و میشكى و زمانیه و کاریگەرییهكا مەزن ل سەر رەوھوانییا زمانی ل دەف زارۆكى دكەت. دیسان ئەف نەخوشییه کاریگەرییی ل رادەیا تیگەهشتنا زمانی ژى ل دەف زارۆكى دكەت، چونكى بیرتیژییا زمانی ل دەف لاواز دكەت.

پېناسەیا (رودریگوز) پتر ل گەل ڤەكولینا مە دگونجیت، چونكى ئەف پېناسە دیاردكەت كو ئۆتیزم کاریگەرییی ل گیرۆبونا زمانی و لاوازییا بكارھینانا زمانی دكەت و ئەفەژى ئارمانج و پرسیارا سەرەکییا ڤەكولینییه ئەو پرسیار ژى ئەو: ئایا ئۆتیزمى پەيوەنديیهك ب گیرۆبونا زمانی زارۆكین توشبویین ئۆتیزمى یین سەنتەرئ پاریزگەھا دھۆکیڤە ھەیه؟

2-1- 4- ئەگەرین پەیدابونا ئۆتیزمی

هەتا نوکە قەکۆلەر و زانا و نوژدارین پەسپور نەگەهشتینە دەستنیشانکرنا ئەگەرین سەرەکی یین پەیدابونا ئۆتیزمی، بەلە ب شیوەیهکی گشتی هەندەک ئەگەر هاتینە دەستنیشانکرنا کو پتریا حالەتین ئۆتیزمی بو ئەقان ئەگەرەن دەینە زفراندن. ئەوژی ئەقین ل خوارینە:

1 - ئەگەر بوماوہی: چەندین قەکۆلین ئاماژە دەنە ئەوئ چەندئ کو بوماوہی ئیکە ژ گرنگترین ئەگەرین ئۆتیزمی، ژبەرکو ب ریکا (جیناتان) سیفەتین مروقی ژ دایک و بابان دەینە قەگواستن. وەکو درێژی و رەنگی پیستی و شیوەی و سیفەتین دی. هەرودسا کیماسی د نەخشەیی کرۆمۆسۆماندا ئەگەرەکی سەرەکی یی ئۆتیزمی. ل دویف بۆچونین زانایان هەر چەندە هەتا نوکە ئەو (جینات) بەرپرس ژ ئۆتیزمی نەهاتیە دەستنیشانکرنا و ئیکلاکرنا (الزعی، 2011: 52).

2 - ئەگەرین ئەندامی: تیکچونا ئەندامان ل دەف زارۆکی چ تیکچون د پیکهاتا خانەیین لەشیدا بیت یان ژێ کوئەنداماندا ب شیوەیهکی دبیتە ئەگەر پەیداکرنا تیکچونی د گەشەکرنا درکپیکرنی یان هەلچونی یان زمانی یان هەمی بوارین گەشەکریندا، لەورا هەندەک زانا تیکچونا د بوار دەرەلیزیی میشکیدا (دەلیز العقل) ب بەرپرس ژ پەیداکرنا ئۆتیزمی دەرژمیرن کو بەرپرسە ژ پیکهینانا کارلیکرنی د نافەرە ئەرکین هەستی و ئەرکین لقییندا (مصطفی و الشربینی، 2011: 43).

3 - ئەگەرین ژدایکبونی: ئەقە ژێ دابەشی سی ئەگەرەن دبیت:

أ - ئەگەر بیری ژدایکبونی: وەکو هەودانین قایروسی یین کورپەلە توش دبیتی. هەرودسا چەندین نەخۆشیی دی یین دایکا دوگیان توش دبیتی کو کاریگەریی ل کوئەندامی میشکی یی زارۆکی دکەت.

ب - ئەگەرین ل دەمی ژدایکبونی: وەکو کیمیا ئوکسجینی (ژدایکبونا ب ئاستەنگ).

ج - ئەگەرین پستی ژدایکبونی: وەکو پیسبونا ژینگەها زارۆک لی ژدایک، ب هەندەک ماددین کیمیایی وەکو رساس و زببەق کو دبیتە ئەگەر کیمکرنا بیرتیژیا زارۆکی و چەندین تیکچونین دی (الغیر و عودە، 2008).

1- 3 - چەمکی گیرۆبونا زمانی

گیرۆبونا زمانی - Language delay ل ئەوی دەمی رویدەت، ل دەمی زمانی زارۆک ب شیوەیهکی هیدیتەر ژ زارۆکین دیین هەمان تەمەن گەشی دکەت. ئەقجا ل قیرێ دبیت زارۆکی گیرۆبون د وەرگرتن و بکارهینانا زمانیدا هەبیت.

ب دیتنا (زهاو و هەقالین ئەوی) گیرۆبونا زمانی ئیکە ژ ئاریشەیین بەرەلەقین گەشە و وەرارا زمانی ل دەف زارۆکی کو د قیریدا ریزبەندییا گەشەکرنا سروشتی تیکدچیت. ریزهیا توشبونا ئەوی 15% یە.

ئەوژى ب تايبەتى ل دەف ئەوان زارۆكان دەيته زانين، ئەوين تەمەنى ئەوان د نافهرا 18 و 35 ساليديا كو ئەوان گيرۆبون د ئاخفتنيديا هەبیت. دیسان دەيته گوتن، كو ئەو زارۆكين گيرۆبون زمانى هەين، جودانه ژ هەقالين خو يين ئاسايى ژ ئاليى پيشقه چون د پەيفاندا و دريژيا پستهي و گوهورينا ئاوازيان و شيانا خواندى و شارهزاييا پيشوهخت د ئاريشهيين پەيوەنديکرا واژهي و کەسيدا. زيدهبارى زەحمەتيين زانيني و خواندن و نقيسينى و هژمارتنى و زەحمەتيين پەفتارى (Zhao,b and etal,2022,1).

زارۆكى گيرۆبون زمان ل دەف هەي، ئەو زارۆک نەشيت ئاخفتنى ب زمانەكى دروست بيژيت. ئەنجامى ئەف ئاريشهيين ژ جەستهيه كو ديته ئەگەري گيرۆبون ئاخفتنى و پەيفان و زمانى. هەروەسا تەماشەي ئەوى كەسى دەيته كرن يى دئاخفيت و هەست ب ئازارا ناخوويى دكەت كو نەشيت دەرپرني ئەنجامبەدەت و ب ئەف شيوەي ديته ئەگەري هندى كو ئاريشهيا تيكچونا دەرونى ل دەف دروستديت و پيكولا ئەوى ژبو هندیيە كو وەك كەسى بەرانبەر لى بهيت (العزالي، 2011: 115). ئەف گيرۆبونه ل دەف مەزن و زارۆكان ديارديت. ئەنجامى ئەوى ژى ژ ئەگەري نەشيانا دركاندا پەيف و ئاخفتنيە كو ئەو مروّف بشيت پى رابيت. ئەو مروّف نەشيت رستهكا گونجايى دروستبەكەت و ئەف جوداهيە بو مە دياردكەت كو زمان تشتەكى ئاسان نينه ئەف گيرۆبون زمانى ديت ژ ئەگەري ئەندامين دەنگى و دەمارين ميشكى دروستديت. ئەفجا ژبەر هندى هەندەك كەس دەينه ديتن كو زمانى ئەوان يى دروست نينه و هەندەك دەنگان ديژن كو ل جەي ئەوان هەندەك دەنگين دى ددان. د پرۆسيسا گيرۆبون زمانيدا دەرئىخستنا پەيفان ب ريكەكا نەدروست و نەريكوپيك دەيته ئەنجامدان، كو هەندەك جارن ل دەمى ئەو مروّف پەيفان يان رستهيان دەرپرپيت، هەندەك پەيفان لاددەت و نەشيت دەرپيخت و ئەنجامى ئەوى ژى نەشيت ب كرياتا بليقكرنى رابيت. ئانكو ئەزمان يان ددانان يان بوريا دەنگى نەشيت هەفكارپيى ل گەل ئيك بکەن و ئاخفتنى بەرهەمبينين(العزالي، 2011: 116).

گيرۆبون زمانى تەكەزى ل سەر تەمەنى زارۆكى دكەت كو ئەفە ديته ئەگەري هندى كو زارۆك ل ئەوى تەمەنى نەشيت باخفيت و ئاريشە بو دروستدن. ب تايبەتى د دەرئىخستنا پەيفاندا. ل دەمى زارۆك دگەهيتە تەمەنەكى دقيت ميشكى ئەوى و زمانى ئەوى يى بەرهەفبیت. ب ئەف شيوەي دەيته زانين، ل دەمى دئاخفيت ب باشى گوە ل كەسى بەرانبەر نابيت و ئەف نمونە بو مە دياردكەن، ل دەمى زارۆكەك دەيته ديتن كو پەيف و ئاخفتنين ئەوى دروستنەبن و هەندەك دەنگان نەشيت بيژيت، وەكو ئەفان دەنگان:(ه، ر، ژ،... هتد) ل ئەوى دەمى ئەوى زارۆكى گيرۆبون زمانى يا ل دەف هەي(طنطاوى، 2020: 17).

گیرۆبونا زمانی گرنگیی ددهته ئاریشین دهنگی و جورین ئهوی و تهمهنی زارۆکی و میشکی زارۆکی ل دهمی کو ئاریشه ل دهف ههبن. ئهفجا ل دهمی ئاریشه ل دهف زارۆکی د ئهقان بیاقاندا ههبن، گیرۆبونا زمانی ل دهف دیاردبیت (طنطاوی، 2020: 18).

مروڤ ژبهه چهند هۆکاران ناخافن. وهکو ل دهمی ئهو مروڤ زمانی ئهوی دروستنه بیت. هندهک مروڤ ژیهه نه ژبهه ئهوی چهندی ناخافن کو گهلهک دهنگین دی گوهلیدن، ئهفهژی دبیته ئهگهر کو نه ناخافن. هندهک ژیهه نه شین باخفن ل دهمی ئاخفتنا ئهوان دهیته برین، ههتاکو پروسیسا ئاخفتنی ل دهف مروڤی یا دروستبیت، دقیت پروسیسا گوهلیبونی ل دهف هه بیت. هندهک جارن هندهک مروڤ هه نه، نه شین ئاخفتنی بکاربهین، ل دهمی د کارهکیدا بیت کو هندهک په یقین ئهوان د ریکا ئاخفتنیدا یان د دهنگاندا دهیته گوهوړین، ئهفه تشتهکی نورماله کو ل دهف هه می مروڤان ههیه (الدوخی والعقیل، 1430: 45).

1 - 4 - ئهگهرین گیرۆبونا زمانی

بو گیرۆبونا زمانی چهند ئهگهرهک هه نه. وهکو:

1 - لاوازبونا دهمارین ئه زمانی کو دبه ئهگهر نهخوش یان توشبوی نه شیت ل سهه لقینین ئه زمانی زالبیت.

2 - کیماتی د پیهه ری ئه زمانیدا ژبهه دریزتی و کورتیا ئهوی یان پیهه مان یان لقینین رهخ و لایان.

3 - نه ریکیوپیتکیا ددانان و چیبونا ئهوان یا پیهه ری د مهزن یان د بچویک بن یان ژیهه نیژیکیا ئهوان یان ژیهه دویراتیا ئهوان ژیهه یان ژیهه یان هندهک ژیهه ددانان ژدهستبهت و نه دروستیا ئهوان و خواربونا ئهوان، ئهفه هه می دبه هۆکارین گیرۆبونا زمانی.

4 - هه بونا گرینه کی ل بنی ئه زمانی، دی بیته ئهگهری تیچچونا لقینان یان دی برینهک که قیته د ئه زمانیدا و ئهفه ژیهه رهخی خۆفه گیرۆبونا زمانی دروستدکهت.

5 - هه بونا گرینه کی ل پانیا گه ورپی چ یا نه رم یان ههشک بیت یان گهلهک نه رم نه بیت.

6 - مه زنبونا لام لامکین سهه ری یان خوار یی ئه ندامی دهقی یان شهه ستنا ئیک ژیهه وان.

7 - هه بونا دههزه کی د لیقیدا یان ب پهنگه کی کو ل گهل ژدایکونی یان ژیهه ژیهه برینهکا بچوک یان تیچچون د شیوهی لیقیدا وهک مه زنبونا شیوهی ئهوی ب پهنگه کی نه ئاسایی یان بلندبونا ئهوی وهک شیوهی لیقین کیفریشکی دبه هۆکارین گیرۆبونا زمانی.

8 - ژیهه نجامی زارافه کرنا ئهوان که سین زمانی ئهوان نه دوست کو ئهو د ناف ژینگه ها زارۆکیدا و زارۆک ژیهه وان فیتری ئاخفتنی دبیت.

9 - ژ ئهگهري سايكولوجي دهمنى كو زاروك دهنگان ب شيوهكى نه دروست دبىژيت يان بو سهرنجراكيشانا مه زنان يان دايك و بابان يان دهمنى ههست ب نه گرنگيپيدانى دكهت يان هه زژيكرن بهرانبهري ئهوى/ئى كيمن دبىت يان ژ ههستان بيههر دبىت (العزالي، 2011: 117 - 118).

10 - نه دروستيا ميشكى زاروكى هوكارهكى گرنگه بو گيروبوونا زمانى. قهكولين ل سهر نه خوشييين (ئهليزولوجى) يين لقينى دياركرن، كو نه خوشييين گيروبوونا ئاخفتنى د ناڤ زاروكاندا، ئهوين ژ ئه نجامى تيكچوين ميشكى پهيدا دبىت، دبىته نيزيكى 70% د ناڤ ئاراستين گيروبونين ئاخفتنىدا (شاش، 2007: 103).

هندهك زمانقان سى جورين ئهگه ران بو گيروبوونا زمانى دهستنيشاندهكهن. ئه وژى ئهقين ل خوارينه:

1 - ئهگهري بوماوهي: هندهك ئهگه ر هه نه دبهنه بوماوهي. ئه وژى ل دهمنى زاروك ژدايك دبن ئهف كيماسييه د شيوهي ئاخفتنىدا ل دهف ههبن. وهكو نه دروستيا گريدانا ئه زمانى يان كيماسييا ددانان يان ليڤا سهرى يان كيماتى د لام لامك يان پانيا گه وريپيدا.

2 - ئهگهري جهستهي: كيماسييا ئاخفتنى دبىت بو ئهگهري لاوازييا گوھليوني بزقريت، كو ئهوى زاروكى ژبو وهركرتنا پهيقين دروست لاواز دكهت. ب تايبهتي قوناغين دهستپيكي يين ته مهنى زاروكى و ئهف دهبته ئهگه ر بو پهيدا بوونا نه خوشييهكى بو ميشكى زاروكى يان شينواريين نه خوشييهكا ديار و هندهك جارن نه خوشييا بلنبوونا پلين گهرمى دبىته ئهگهري لاوازون و نه مانا ئاخفتنى يان دى دبىته ئهگهري تيكچونا تهندروستيا گشتيا زاروكى و ئهف وژى دى بنه ئهگه ر ژبو پويدانين گيروبونين ئاخفتنى. ئهف هوكاره هوكارهكى سهرهكييه بو توشبوونا ئوتيزمى ژى.

3 - ئهگهري دهروني: گيروبوونا ئاخفتنى ژ ئهگهري دهروني، ل دهمنى زاروك د دهستپيكا ژيانا خودا، دهمنى باوهري د ئيكهم بزاقدا بو ئاخفتنى ل دهف نه مينيت، ئهوى دهمنى دكهفته ئاريشيدا و ئه و كهسهكى وهك پشته فان ل دهوروبهري خو نه بينيت و ئهف چهنده يا بهردهوام دبىت، ل دوماهيكي ترسا ئهوى/ئى زيده دبىت و نااخفتيت و نه شيت ئيدى باخفتيت (طنطاوى، 2020: 25 - 26).

د گهلهك بواراندا چيدبىت يا ب زحمهت دبىت، ئهگهري گيروبوونا زمانى بهيته دهستنيشانكرن، بهلى د شياندا ههيه، ئه و ئهگه ر بهيته دياركرن. د هندهك رهوشاندا ئه ندامين لهشى (جهستهي) يين دياركرى. وهك ژدهستدانا گوھان و تيكچونا لايه نهكى پيكهاتهيا هزرى يان ئاريشين ماسولكان و ئه ندامين ئاخفتنى و خراببوونا ماسولكان و خراببوونا ميشكى دبهنه ئهگه ر بو دهستنيشانكرنا گيروبوونا ئاخفتنى (ابو حاتم، 2005: 73).

1 - 5 - چاره‌سهر کرنا گیرۆبونا زمانیی

بۆ چاره‌سهر کرنا گیرۆبونین زمانی ریکین جودا هه‌نه کو ههر ریکه‌ک یا جودایه ژ ریکه‌کا دی. ده‌می زارۆک دئاخفیت و گیرۆدبیت و نه‌شیت هنده‌ک ده‌نگان بیژیت و ژيانا ئه‌وییا ناخۆیی تیکچوبیت، له‌وما دقیت چاره‌سهری بۆ به‌یته‌ کرن کو پیدقییه راهیانان ل سهر ئاخفتنی به‌یه‌ کرن. ئه‌وژی ل سهر زمانی و ل سهر دروستبونا په‌یقان و ده‌نگان و دوباره ههر به‌ینه‌ گوتن، داکو بزانی و چاره‌سهرییا ده‌رونێ ئه‌وی/ئ به‌یته‌ کرن. هه‌روه‌سا داکو زارۆکی باوه‌ری ب خۆ هه‌بیت و فی‌ری زمانی دروستبیت. بۆ ئه‌فی چه‌ندی پیدقییه هه‌رده‌م راهیانان پی به‌یته‌کرن، داکو زمانی ئه‌وی دروستبیت. ئه‌و راهیانان ژێ ئه‌فه‌نه:

أ - راهیانانا هه‌ستی گوتنی: راهیانان به‌یزکرنا گوتنی و له‌شی و هه‌تا به‌یزکرنا هه‌ستین گوتنی یین ده‌فی و ده‌رئخستنا ده‌نگان ب خۆفه‌ دگريت.

1 - راهیانان وهرزشی: ئه‌فه‌ گرنگیی به‌یزکرنا هه‌ستی یی ملان و گه‌وریی و زکی دده‌ت کو راهیانان بۆ زارۆکی به‌ینه‌کرن. داکو ب شیوه‌کی دروست باخفیت، دیسان گرنگیی ب زارقه‌کرنا چوچکان و ده‌نگی ئه‌وان و لقینین ئه‌وان و ستران گوتن و ده‌ست قوتانی دده‌ت.

2 - راهیانانا گریدایی ب هه‌ناسیقه: ئه‌فه‌ گرنگیی ده‌ته راهیانانا زارۆکی ل سهر هه‌ناسی کو هه‌ناسا ئه‌وی یا دریژبیت داکو بیه‌نا ئه‌وی فره‌بیت و هه‌ستی ئه‌وی هه‌می کاربکه‌ن و ده‌می هه‌ناسا خۆ به‌ینیته‌ ده‌ر ب شیوه‌یی گوه‌لیبونی بیت. هه‌روه‌سا ب شیوه‌کی به‌ز و هی‌دی بیت کو ئه‌و جوداهییی د ناخبه‌را ئه‌واندا بینیت. ئه‌فه‌ دی هه‌ستین ئه‌وی یین گوتنی به‌یزئێخن.

3 - راهیانانا به‌یزکرنا هه‌ستی گوتنی و کارگیریی ل سهر: کو ژ ئه‌قان پیکده‌یت: (گه‌وری، لیقان، ددانان، ئه‌زمانی، دفنی).

- راهیانانا به‌یزکرنا گه‌وریی و ده‌نگی ده‌می ده‌نگان بلیفدکه‌ت.

- راهیانان ل سهر لقینا لیقان ده‌می ده‌نگان دبیزیت کو ب هاریکارییا خودیکی ده‌می دبینیت کا چاوا لیقین ئه‌وی قه‌دبن و ده‌ینه‌ گرتن و ده‌می نیژیکی ئیک و دو دبن ژ په‌خی ددانین سهری و بنیقه.

- راهیانان ل سهر لقینا ئه‌زمانی به‌یته‌ کرن کو ئه‌زمان لقینی بۆ سهری و بنی دکه‌ت و ده‌فی زارۆکی قه‌دکه‌ت و دشیت د گوتنا هنده‌ک ده‌نگاندا ئه‌زمانی خوار بکه‌ت.

- راهیانان ل سهر هه‌ناسه‌یا دفنی به‌یته‌ کرن کو هنده‌ک گوتنا یان په‌یقان به‌یته‌ ده‌ر یان ب شیوه‌کی هی‌دی بیژن (الغزالی، 2011: 141 - 142).

1 - 6 - تاییه‌تمه‌ندیین زمانی زاروکی و چاره‌سهرکرنا گیروبونا زمانی یی تاییه‌ت ب نه‌خوشیا ئوتیزمی
 1 - 6 - 1 - تاییه‌تمه‌ندیین زمانی زاروکی: به‌ری زاروکی بچیته قوتابخانه‌یی ئەف تاییه‌تمه‌ندییه د زمانی
 ئەوی/یدا دیاردبن:

1 - پتریا ئەو پەیفین بکاردهینیت ناڤن کو پێژەیا ئەوان دبنه (74,6%) پاشی کار دەین ب پێژەیا
 (21,9%)، پاشی ئامرازن کو پێژەیا بکارهینانا ئەوان ل دەف زاروکی دبنه (3,5%).

2 - ئەف قوناغا زووترین قوناغا گەشەکرنا زمانیه ل دەف زاروکی ژ لایین جوداڤه. وه‌کو ژ لایین ب
 دەستڤه‌ئێخستن، دەربرین و تیگه‌هشتنیڤه.

3 - د ئەفی قوناغیدا گەشه و وەرارا زمانی بهایه‌کی مه‌زن ژ ئالیی دەربرینی ژ خودی خو و ژ ئالیی
 ریکه‌فتنا که‌سی و جفاکی و گەشه‌کرنا می‌شکیڤه هه‌یه (حسین، 2020، 68).

1 - 6 - 2 - تاییه‌تمه‌ندیین چاره‌سهرکرنا گیروبونا زمانی یی تاییه‌ت ب نه‌خوشیا ئوتیزمی ل دەف
 زاروکی

گەله‌ک تاییه‌تمه‌ندی هه‌نه کو هاریکاریی دکه‌ن ژبو چاره‌سهرکرنا گیروبونا زمانی یی تاییه‌ت ب
 نه‌خوشیا ئوتیزمی ژ ئەوان تاییه‌تمه‌ندیان:

1 - 6 - 2 - 1 - سه‌رنجراکیشی: (ڤان راپیر - Van Raiper) ئەوی تشته‌کی نوی ژ لایین دیروکیڤه ژبو
 چاره‌سهرکرنا گیروبونا زمانی دەرئێخست. ئەوژی چەند قوناغان ب خوڤه‌ دگريت:

1 - قوناغا ئیکی: ل ڤیری زاروکی پیکولا گوھلیبون دکه‌ت و دڤیت گوھ ل ئەوان دنگ و پەیفان بیت،
 ئەوین کو دبێژیت و چەندین جارا دوباره‌ دکه‌ت هه‌تا کو ئاخفتنا ئەوی/ی دروستدبیت. ب ئەفی شیوه‌ی
 دڤیت جوداهییی د ناڤه‌را ئەواندا بکه‌ت.

2 - قوناغا دوئ: دڤیت زاروکی گوھ ل دنگی خو ببیت، ل دەمی دئاخڤیت. دەمی که‌سی به‌رانبه‌ر زاروکی
 دئاخڤیت ئەوی چەندی ل دەف زاروکی دروستدکه‌ت کو هه‌ست ب خه‌له‌تیین خو یین د ناڤ ئاخفتنا خودا
 دکه‌ت ب ئەفی شیوه‌ی زاروکی خه‌له‌تیین د ناڤ ئاخفتنا خودا دزانیت.

3 - قوناغا سیی: ل دەمی زاروکی پەیفان دبێژیت هاریکاریا ئەوی/ی به‌یته‌ کرن کو زاروکی ب دروستی
 ئەوان پەیفان ژ گه‌وریی دهریخیت و دهربرینا ئەوی یا دروستبیت.

4 - قوناغا چاری: دڤیت چاره‌سهرییا ئەوان پەیفین خه‌له‌ت به‌یته‌ کرن، ئەوین کو زاروکی دبێژیت، چونکی
 دەمی مه‌زن دبن داکو پەیف و ئاخفتنا ئەوان یا ریکوپیک بیت. ژ لایین دوباره‌بون و درێژکرنا ئاخفتن و
 پەیفان... هتد دڤیت زاروکی بزانیته‌ ئەو دنگی کو بلیڤدکه‌ت کو د هه‌ر پەیفه‌کی یان رسته‌کیدا هه‌بن (طنطاوی،
 2020: 27).

1 - 6 - 2 - 2 - پرهینان ل سهر ب دهستفههینانی: د قیریدا کو پرهینانا زاروکی ل سهر ئاخفتنا دروست و بلیفکرنا دهنگین دروست دهیته کرن و گهلهک ریگ و قوناغ ههه. ژ ئهوان ژی:

1 - قوناغا سیمانیکی: ئەف قوناغه گرنگیی ددهته گوهورپنا ئهوان پهیقین زهمهت ئهوین دبنه ئهگهری گیرۆبونا هندهک ئاخفتن یان پهیقان. ئەف گوهورپنا دهنگی دبیت ل دهف زاروکان تشتهکی نمونهی و جوان بیت، ل دهمی دئاخفت، بهلی دروست نین و دبیته ئهگهری گیرۆبونا زمانی. بۆ نمونه زارووک ل دهمی دئاخفت کو د هندهک پهیقاندا دهنگی (س) دکته (ش). ئەفجا ئهو دی پهیقا(سیروان) کهته (شیروان) و پهیقا (شیر) کهته (سیر) و هندهک زارووک ل دهمی دئاخفت هندهک دهنگان نادهربرن. ئەفجا د دهمی دهربریندا مروف نهشیت ل ئهوان بگههیت و مروف نزانیت کا ئهوی/ی چ مهرهم پی ههیه. وهسا دیاردبیت کو بۆ هندهک زاروکان یا ب زهمهته واتایا ههمی پهیقان بزائن، ئەفه ژی گرنگیی ددهنه پهیقین زهمهت، داکو ئهو پهیقه بهینه دروستکرن. ئهو پیدقی ب گهلهک ریکانه کو ئەقان شاسی و خهلهتییان دروستبکه(طنطاوی، 2020: 27).

2 - قوناغا بکارهینانا هویین ئهوی: هندهک ئهگهر و هو دهینه دیارکرن بو هاریکاریکنا چارهسهاریا گیرۆبونا ئاخفتنی. ژ ئهوان ژی:

أ - ئافرهت: دایک پیکولان دکته کو زاروکی ئهوی پهیقین دروست بیژیت. ههر وهکو زارووک بهرانبه خۆدیکی خۆ ببینیت کو پیکولان بکهت ئەقان پهیقان ب شیوهکی دروست ببیژیت و ژ گهورییا خۆ دهربیخیت. ئانکو دایک ل قیری هاریکارییی بکهت کو زارووک ئەقان پهیقان ب شیوهکی دروست ببیژیت. ب ئەفی شیوهی گیرۆبونا زمانی ل دهف زاروکی نامینیت.

ب - د گهلهک پرویدانین دیدا کو هندهک بۆ چارهسهارکنا ئەفی تشتی (پینکی) ددانه سهر ددانین زاروکی دهمی ب ئەزمانی خۆقه تام دکته. دی دهنگین: (ت، د...هتد) بیژیت و چیدبیت بکارهینانا لیمونی ل سهر ئەزمانی بیته ریکهک بو چارهسهارکرنی.

ت - دانانا دهستی ل سهر گهورییی: مروف دیژیته زاروکی کو دهستی خۆ دانیته سهر گهورییا خۆ، ل دهمی دهنگان دیژیت کو ئهو دی جوداهییی د ناقههرا ههر دهنگهکی کو دهردیخیت وهکو: دهنگین (س، د...هتد)بینیت.

ج - تیکه لکرن و نیژیکبون: دهمی زارووک ب گوتنا هندهک پهیقه و دهنگان رادبیت، پیدقییه ب شیوهکی هیدی هیدی پشتهفانی لی بهیته کرن، داکو ب شیوهکی دروست ههر پهیقهکی بیژیت و دهربریت.

3 - دروستکرن: مهبهست ژ دروستکرنی ئەو ریکهیه کو راپهینان ژ لای زاروکیفە ل سەر دروست نهگوتنا پهیف و دهنگان بهیته کرن. ئەف دروستکرنه پیزانینان ددهته سەر راپهینانا زاروکی بۆ گوتنا پهیف و دهنگان ب شیوهیهکی دروست (طنطاوی، 2020: 28).

1 - 2 - 3 - قوناغا لقینا ههستان: ژبو چارهسهرکرنی ئەف قوناغا گرنگیی ددهته سەر گوتنا دهنگین نه دروست کو زاروک رابین کو راستقه بکهن. ئەفه راپهینانه ل سەر پارچه پارچه کرنا رستان و پهیقان ب شیوهیهکی دروست بیژیت دهیته کرن. ئەفه گرنگترین تشته بۆ ئاخفتنی، ئەوژی ل دهمی زاروک پهیقان یان دهنگان دبیزیت، دی بینین کو ئەزمان و لیف و ددانین بۆ جوداهیا دهرئخستنا هەر دهنگهکی کا چاوانه. لقینا ههستان بۆ زاروکی دیاردبیت. د ئەفی قوناغیدا ئانکو د قوناغا لقینا ههستاندا زاروک ب خۆ ههست ب گوهلیبون و دهستکرن تشتان دکهت و ئەو ب خۆ دزانیت.

چارهسهرکرن ههستان ژ پیخه مه مهت نه هیلانا گیرۆبونا ئاخفتنی چهند ریک هه نه. وهکو: چارهسهرکنا بیهنفرههیا ئاخفتنی، راپهینان ل سەر گوتن و گوهلیبونی، زارقه کرنا دروست بۆ دهنگ و پهیقان، راپهینان ل سەر ئاخفتنا پیکفه گیریدی بهیته کرن.

1 - 2 - 4 - قوناغا دروستکرن رهفتاران: د فیریدا بۆ چارهسهرکنا رهفتاری گیرۆبونا ئاخفتنا زاروکی دقیت پشته قانییا لی بهیته کرن و ئەو بهیته فیرکرن کو هندهک دهنگ و پهیقان بشیت دهربریت. بۆ نمونه: هندهک پهیف یان دهنگ ب ساناھی دهینه گوتن و هندهک زهمهتن. بۆ نمونه ل دهمی زاروک نهشیت هندهک دهنگ یان پهیقان دهربریت، دی مروف پیکولی کهت ئەوان پهیف و دهنگان پینگاف پینگاف بیژیت و دی نیشا ئەوان دهت کو دهربرن و پشته قانییا ئەوان ژ ئەفی لایقه بهیته کرن. دی هوسا و ب ئەفی ریکی دی پهیف و دهنگین خۆ ب شیوهکی دروست دهربریت.

1 - 2 - 5 - چارهسهرکرن ب پشته قانیی: ل فیری دایک و باب ژیده رهکی سهرهکینه بۆ چارهسهرکنا ئاخفتنی ل دهف زاروکی کو ئەو ژیده رهکی گرنگ بۆ زاروکی. دایک و باب راپهینانان ب زاروکی دکهن داکو گیرۆبونا ئاخفتنی چارهسهر بکهن. ئەوژی ب گهلهک ریکان. ل ئەوی دهمی، دهمی زاروک د ناف خیزانیدا دئاخفت، ئەو دی بینین کو زاروک هیدی هیدی دهنگ و پهیقین دروست یین دبیزن (طنطاوی، 2020: 29 - 30).

1 - 7 - ئوتیزم و گیرۆبونا زمانی

زانین ل دۆر په یوهندی کرنا مروقی ب خالا سهنته ری ژبو تیوری و پراکتیکرنا کلینیکی د بیافی نه خوشیا ئوتیزمیدا دهیته هژمارتن. نیشانین بهرچاف یین زمان و په یوهندی کرنی پولهکی سهرهکی و پیشکهفتی ل دۆر تیگههستن و زانینا ئوتیزمی ل دهف زاروکی دگیرن. پتريا دایک و بابین زاروکی

توشبویین ئوتیزمی ل دهستیکی ههست ب هندی دکهن کو تشتهکی نه دروست یی د گه شه کرنا زاروکیین ئەواندا په یادبیت، ئەوژی ژبه ر گیرۆبون و پاشکهفته کا گه له ک د گه شه کرنا زمانی زاروکیین ئەواندا دیاردبیت (TAGER – FLUSBERG, H & etal, 2005:335).

ئەفجا کزی و لاوازییا په یوهندیکنی ئیکه ژ بیاقین سهرکی یین دهستیانشانکرنا نه خوشیا ئوتیزمی ل دهف زاروکی (Prelock & Nelson, 2012:129).

هاتییه دیارکرن کو ئەرکی زمانی د کارهینانیدا د ته مەنی قوتابخانه ییدا په یوهندی ب هندیقه ههیه، کو دەرئەنجامین درێخایەنین ئوتیزمی یین باش ب دهستخووه دئخیت. رههوانی و نه رمی د زمانی دهربرینیدا بریتینه ژ رههەندین بنه رەتی یین جودا کرنی د ناقبه ر ئەرکی بلند و ئەرکی نزمی ئوتیزمی د ته مەنی قوتابخانه یی یان پیگه هشتنیدا. میژویا گیرۆبونا زمانی ب شیوهیهکی تاییه تی دبیت یی فبه ر بیت بو جودا کرنا ئوتیزمی ژ نه خوشییین دییین دهرونی ل دهف مروقین مه زنین خودانین ئەرکی بلند) (TAGER – FLUSBERG, H & etal, 2005:335). ئانکو ئەفه بو مه ئەوی چەندی دیاردکەت کو گیرۆبونا زمانی ب تنی ل دهف توشبویین ئوتیزمی نینه، به لکو ل دهف ئەوان مروقان ژی ههیه، ئەوین نه خوشییین دهرونی هه تاکو ئەوین نه خوشییین میشکی ژی ههین دهیته دیتن.

نه ب تنی زاروکیین توشبویین ئوتیزمی ئاریشه یا گیرۆبونا ئاخفتنی ل دهف ههیه، به لکو ئەوان زاروکان ب پله یین جودا یین نه وه کو ئیک، زهحمەتی د تیگه هشتنا ئاخفتن و زمانی ژیدا هه نه، به لی زهحمەتییین په یوهندیکرنا جفاکی ئیک ژ سیمایین سهره کینه بو دهستیانشانکرنا ئوتیزمی ل دهف زاروکی توشبوی (Prelock & Nelson, 2012:129). ئەفه ژی ته که زکرنا گیرۆبونا زمانی ل دهف زاروکی توشبوی ئوتیزمی دکەت، به لی ل فیرئ پیدقییه ئەو راستیه بهیته دیارکرن کو گیرۆبونا زمانی ل دهف هه می زاروکیین نه خوشیا ئوتیزمی وه کو ئیک نینه، ئەفه ژی دمیینه ل دویف پله و ئاستی نه خوشیا ئوتیزمی کا ل دهف زاروکی/ئ چەنده. ئەگەر گه له ک بیت، گیرۆبونا زمانی یا هه ی و بره یا ئەوی ژی ل دهف زاروکی گه له که و رهنگه هه ر زمان و ئاخفتن ل دهف ئەوی/ئ زاروکی/ئ هه ر په یدانەبن یان زمان و ئاخفتنه کا دروست ل دهف چینه بن، ئەوژی ئەگەر نه خوشیا ئوتیزمی ل دهف ئەوی/ئ زاروکی/ئ نه هیته چاره کرن، به لی ئەگەر پله و ئاستی نه خوشیا ئوتیزمی کیم بیت، گیرۆبون رهنگه نه بیت یان بره یا ئەوی یا کیم بیت. ئەفه ژی ئەوی چەندی دسه لمینیت کو په یوهندی د ناقبه را نه خوشیا ئوتیزمی و گیرۆبونا زمانیدا ل دهف زاروکی/ئ په یوهندییه کا راسته وانیه، نه کو یا هه فذره.

پشکا دوئ: پیرابونین لایه نی ئاماری و خستنه رویا ئەنجامان و دانوستاندن ل سهرکرن

2 - 1 - پیرابونین لایه نی ئاماری

2 - 1 - 1 - ریکا فەکۆلینی

د فەکۆلینا خۆدا مە پالپشتی کرییه ل سەر شروڤه کرن و دیارکنا سروشتی وەرگرتنا زمانی ل دەف زارۆکی ئوتیزمی ل سەر ریبازا وەسفی شیکاری هاتییه ئەنجامدان، ئەواکو ب شیوهکی هویربین د دیارکنا هەر بابەتەکی دەستنیشانکریدا ل سەر جوړ یان قەباری ژمیاری رادبیت و ئەف ریبازە ل سەر دیارکنا دەمەکی دەستنیشانکری یان ژى گەشەکرن ژبو دەمەکی فەکری دەیتە ئەنجامدان. مەرم ژ هەلبژارتنا مە بو ئەفی ریبازی داکو ئەم بزانی سروشتی فیروبنا زمانی د ناڤا سەنتەری پەروردا تایبەت یی حکومیدا چاوایه.

2 - 1 - 2 - کۆمەلا فەکۆلینی

کۆمەلگەها فەکۆلینی بریتییه ژ هەلبژارتنا (11) پرسیاران ل دۆر ئوتیزم و گیرۆبونا زمانی ل دەف زارۆکین سەنتەری پارێزگەها دھۆکی کو ب دانوستاندن ل گەل چەند شارەزایی بیاڤین زمانی و ئوتیزمی هاتییه هەلبژارتن.

ژ	نافی شارەزایی	پسپۆری	جەهێ کارکرنی
1	إخلاص ذنون محمد امين	مامۆستایا پەرودەدا تایبەت	سەنتەری پیشوخت یی پەرودەدا تایبەت
2	دلشاد محمد حسن	مامۆستای پەرودەدا تایبەت / شارەزا د بوارى چارەسەریا ئوتیزمیدا	سەنتەری پیشوخت یی پەرودەدا تایبەت
3	ژیان عبدالقادر محمد	مامۆستایا پەرودەدا تایبەت	سەنتەری پیشوخت یی پەرودەدا تایبەت
8	سناء سليم احمد	مامۆستایا پەرودەدا تایبەت	سەنتەری پیشوخت یی پەرودەدا تایبەت
7	سوزان شیرکۆ علی	مامۆستایا پەرودەدا تایبەت / شارەزا د بوارى چارەسەریا ئوتیزمیدا	سەنتەری پیشوخت یی پەرودەدا تایبەت
4	کاوه مقداد احمد	مامۆستای پەرودەدا تایبەت / شارەزا د بوارى چارەسەریا ئوتیزمیدا	سەنتەری پیشوخت یی پەرودەدا تایبەت
9	نادیه حسو عبدالله	مامۆستایا پەرودەدا تایبەت / شارەزا د بوارى چارەسەریا ئوتیزم	سەنتەری پیشوخت یی پەرودەدا تایبەت
5	هتاف عبدالعزيز امين	مامۆستا یا پەرودەدا تایبەت / شارەزا د	سەنتەری پیشوخت یی

پەرودەدا تایبەت	بوارى چارەسەریا ئۆتیزمیدا		
سەنتەرى پێشوەخت یی	مامۆستایى پەرودەدا تایبەت	هيمان احمد جمعة	6
پەرودەدا تایبەت			

خشتى ژماره (1)

2 - 1 - 3 - سەمپلى فەكۆلینى:

ئەف سەمپلە ژ کۆمەلا دروست یا فەكۆلینى هاتییه هەلبژارتن، کو هژمارا ئەوان (9) مامۆستایین پەرودەدا تایبەت بون و هەلبژارتنا ئەف سەمپلى، کو ب ریکا سەمپلى مەبەستدار بو، کو ژ هەر دو رەگەزان پیکهاتبو: (2) مامۆستایین نیر و (7) مامۆستایین م. وەکو یا دیارکری د خشتى ژماره (1) دا و ئەف پیزانینى گریدای ب سەمپلى فەكۆلینى، ژ (مامۆستایین "سەنتەرى پێشوەخت" یى سەر ریفەبەریا گشتى یا پەرودەدا پارێزگەها دهۆکیفە هاتییه وەرگرتن).

هژمار	رەگەز
2	نیر
7	م
9	کۆیى گشتى

خشتى ژماره (2)

2 - 1 - 4 - ئالافین فەكۆلینى

ل دویف ئارمانج و سروشتى فەكۆلینا ئەم پى رابوین، ب دروستکرنا راپرسینهکى ل دۆر کاریگەریا ئۆتیزمى ل سەر گیرۆبونا زمانى زارۆکى کو ئەف راپرسییه ژ جورى گرتیبو و ژ (11) پرسیاران پیکهاتبو و هەر پرسیارهکى ژى بەدیلى دو قولى بو ب (بەل) یان (نەخیر)

2 - 1 - 5 - هۆیین سەرژمیریى

پالپشتى ل سەر ئەفان هۆیین ل خوارى دیارکری هاتییه کرن:

1 - سەرژمیرییا سالۆخکرنى ژبو شروقهکرنا داتایین خال ب خالین راپرسییا مه ل سەر هاتییه بەلاقکرن هاتییه ئەنجامدان کو ب ریکا پرۆگرامى (Excel) هاتییه چیکرن.

2 - دیار کرنا پێژەیا سەدى بۆ هەر پرسیارهکى.

2 - 2 - خستنهرويا ئەنجامان و دانوستاندن ل سەرکرن:

ئەف سەرە بابەتە ژ دیارکرنا دەرئەنجامان و شروقهکرنا هەر خالکى ل دویف ئارمانجان پیکدهیت و ب ئەف شيوه:

1 - کاریگه‌رییا ئوتیزمی ل سەر گیرۆبونا زمانی ل دەف زارۆکان ل دویف دیتنا مامۆستایین مامۆستا و راهینەرین پەروردا تایبەت هاتییه دیارکرن.

داکو بگه‌هینه ئەوان دەرئەنجامان یین کو ئارمانجا قەکوێنی پالپشتیی دکه‌ته سەر، ئەوژی ب پیکا دەرئێخستنا رێژەیا سەدییه بۆ هەر خاله‌کا پاپرسییی ژبو دیارکنا کاریگه‌رییا ئوتیزمی ل سەر زمانی ل دەف زارۆکان و ل دویف رێژبەندییا پاپرسییی هاتییه دیار کړن. ئەوژی ل دویف خشتی ژماره (2):

ژ	پسته	به‌لی	رێژەیا سەدی	نەخیر	رێژەیا سەدی
1	ئەری ئوتیزمی کاریگه‌ری ل سەر گیرۆبونا زمانی ل دەف زارۆکین توشبویین سەر ب سەنتەری پارێزگه‌ها دهۆکیه‌هیه؟	9	%100	0	%00
2	ئەری ئوتیزمی کاریگه‌ری ل سەر نەشیانا بکارهینانا برگه‌یان هیه؟	9	%100	0	%00
3	ئەری ئوتیزمی کاریگه‌ری ل سەر نەشیانا بکارهینانا په‌یفان هیه؟	9	%100	0	%00
4	ئەری ئوتیزمی کاریگه‌ری ل سەر نەشیانا بکارهینانا رسته‌یان هیه؟	9	%100	0	%00
5	ئەری ئوتیزمی کاریگه‌ری ل سەر نەشیانا بکارهینانا دانوستاندنی هیه؟	9	%100	0	%00
6	ب دیتنا ته‌ فاکته‌ری دەرۆنی کاریگه‌رییی دکه‌ته ل سەر زمانی؟	8	%89	1	%11
7	ئەری کوئەندامی دەنگی یین زارۆکین تیکچوین ئوتیزمی دروسته؟	5	%56	4	%44
8	ئەری ئاریشه‌ یان تیکچون د ئەندامین ئاخفتنی یی زارۆکی ئوتیزمیدا هیه؟	1	%11	8	%89
9	ب دیتنا ته‌ ژینگه‌ها خیزانی، پۆلی خو ژبو زمانی بۆ زارۆکی ئوتیزمی هیه ؟	9	%100	0	%00
10	ئەری دایک و باب فاکته‌ره‌کی سەرکه‌ینه ژبو فیربونا زمانی بۆ زارۆکی توشبوی ئوتیزمی؟	9	%100	0	%00
11	ئەری دەرنگ ئاخفتن(گیرۆبونا زمانی) ئیکه ژ نیشانین ئوتیزمی؟	6	%67	3	%33

خشتی ژماره (3)

- ئەنجام و راسپاردە و پێشنیاز

أ - ئەنجام

قەكۆلین گەهشتییە ئەقان ئەنجامی ل خوارى دیاركرى:

- 1 - ئۆتیزمى پەيوەندى ب گىرۆبونا زمانى زارۆكىن توشبويىن ئۆتيزمى يىن سەنتەرى پارىزگەها دھۆكىفە ھەيە كو ب رېژەيا (100%) بەرسف ب (بەلى) ژ لايى مامۆستاين ئەوانقە بۆ ھاتییە دان.
- 2 - ئۆتيزمى كاريگەرييا خو ل سەر گىرۆبونا زمانى زارۆكىن سەنتەرى پارىزگەها دھۆكىفە د ئەقان بياقاندە ھەيە: (ل سەر نەشيانا بكارھينانا بڤگەيان، ل سەر نەشيانا بكارھينانا پەيقان، ل سەر نەشيانا بكارھينانا رستەيان، ل سەر نەشيانا بكارھينانا دانوساتندن) ھەيە كو ب رېژەيا (100%) بەرسف ب (بەلى) ژ لايى مامۆستاين ئەوانقە بۆ ھاتییە دان.
- 3 - ئەقان فاكتهران كاريگەرى ل سەر پەيداكرنا ئۆتيزم و گىرۆبونا زمانى ل دەف زارۆكىن سەنتەرى پارىزگەها دھۆكى ھەنە: فاكتهرى دەرونى ب رېژەيا: (89%)، كۆئەندامى دەنگى ب رېژەيا: (56%)، ئەندامىن ئاخفتى ب رېژەيا: (11%)، ژینگەها خىزانى: (100%)، دايك و باب: (100%).
- 4 - ئاريشە د ئەندامىن ئاخفتى يىن زارۆكىن ئۆتيزمىدا نين كو ب رېژەيا: (89%) ل گەل ھندى نەبوينە كو ئاريشە د ئەندامىن ئاخفتين يىن زارۆكىن ئۆتيزمى يىن سەنتەرى پارىزگەها دھۆكىدا ھەبيت.
- 5 - گىرۆبونا زمانى دبيتە ئىك ژ نيشانەيىن نەخوشيا ئۆتيزمى كو ب رېژەيا: (67%) ب بەرسفا (بەلى) ژ لايى مامۆستاين ئەوانقە بۆ ھاتییە دان.

ب - راسپاردە

ل دويف ئەنجامان و دەرئەنجاماندا ئەقان راسپاردان دئىخينە بەرچاڤ:

1. زانكو بەردەوام ھەولە بدەت ژبو چىكرنا پرۆگرامىن تايبەت يىن فيربونا زمانى و ب تايبەت رىكىن ئاسان ژبو فيربونا زارۆكىن توشبويىن ئۆتيزمى.
2. دايينكرن و چىكرنا پىدقبيىن فيربونا زمانى يىن گونجاي بو زارۆكىن توشبويىن ئۆتيزمى.
3. زانكو پیتەكا تايبەت بدەتە بواری ئۆتيزمى، چونكى رۆژ ب رۆژ رېژەيا ئەوئ بەر زیدەبونقە دچیت.
4. گرنگە ئەرك بەینە دابەشكرن ل سەر پشكىن كۆلیژئ وەك تەمامكەرى كاری ژبو ئافراندا رىكىن نوى بو چارەسەرييا زارۆكىن توشبويىن ئۆتيزمى.

ج - پێشنیاز

ب بۆچونا مە ئەگەر ئەف خالین ل خوارى دیار بەینە جییهجیكرن، دى پینگافەكا باش بیت ژبو ھاریكاريكرنا زارۆكىن توشبويىن ئۆتيزمى. ئەو خال ژى ئەقەنە:

- 1 - یا پێدقییه ل سهر ههر تاکهکی د جفاکیدا پالپشتیی د هاریکاریکرنا زاروکی توشبوین ئوتیزمیدا بکهت ژبو گهشهکرنا لایهنی زمانی ل دهف ئهوان، چونکی په یونیدییا زمانی دبیته فاکته رهک ژبو په یونیدییا زاروکی ل گهل جفاکی و به شدارییا ئهوی/ئهوی د هه می بوارین ژیانیدا.
- 2 - پیتهدان و به رهه فکرا راهینه ری تابهت د بواری زمانیدا داکو هاریکارییا ئهوان زاروکی توشبوین ئوتیزمی بکهن و شیانی زمانی یین ئهوان بلند بکهن.
- 3 - فه کولینین جوداجودا ل سهر بیافن ئوتیزمی بهینه ئهجامدان، داکو بگههینه ئه گهرین راسته قینه و ب باشتترین شیوه چاره سهری بو بهینه کرن.

The effect of autism on language delay with children in Dohuk Governorate Center

Shirzad Sabri Ali ¹ - Delvin Miqdad Ahmed ²

¹⁺² Department of Kurdish Language, College of Basic education, University of Duhok, Duhok, Kurdistan Region, Iraq.

Abstract:

Autism is considered a new disorder that affects some children and greatly affects their mental development and language delay. Neglecting autism treatment may lead to serious complications, including madness. This research focuses on the effect of autism on linguistic delay among children at the Dohuk Governorate Autism Center. The research relied on the descriptive approach using a questionnaire that was distributed to special education and autism teachers in the Dohuk Governorate Education Directorate, and the data was analyzed statistically to understand the relationship between autism and language delay. The aim of the research is to know the ways of developing autism and its effect on language delay with children in the Dohuk Governorate Center, and to educate their families about the dangers of autism and ways to prevent it to protect their children from negative effects on their language and health. The results showed that language impairment is one of the main symptoms of autism, with 67% of specialist teachers answering this question "yes". This research consists of two chapters, in addition to the introduction and conclusion. The first chapter includes the theoretical aspect and deals with autism and language delay, while the second chapter includes the analytical aspect and deals with statistical analysis and the presentation and discussion of the results.

Keywords: Autism, Language delay, Child language, Communication.

لیستا ژێدەران:

- دزهی، عبدالواحد موشیر، (2015) زمان و کەسایەتی، چاپی یەكەم، هەولێر.
- آرونز، مورین و جیتنس، تیس، (2005) الاوتیزم: المشكلة و الحل العلاج الامثل لمرض التوحد، الترجمة: قسم الترجمة بدار الفاروق، دار الفاروق للنشر والتوزيع، القاهرة - مصر.
- حسونة، مأمون محمدجمل، (2010) اثر النشاط الرياضي في خفض السلوك النمطي لدى الأطفال التوحديين.
- حسين، نغم هادي، (2020) مدخل الى علم النفس اللغوي، الطبعة الاولى، دار صفاء للنشر و التوزيع، عمان-الاردن.
- الحفني، عبدالمنعم، (1978) موسوعة علم النفس والتحليل النفسي، مكتبة مدبولي، القاهرة - مصر.
- الخطيب، جمال محمد وآخرون، (2001) الدليل الموحد لمصطلحات الإعاقة والتربية الخاصة والتأهيل، المكتب التنفيذي لمجلس وزراء العمل والشؤون الاجتماعية لدول الخليج العربية، المنامة.
- الدوخي، منصور بن محمد و العقيل، عبدالرحمن بن ابراهيم، (1430هـ) اضطرابات التخاطب عند الاطفال، ارشاد الاسرة و المعلم.
- زريقات، إبراهيم عبدالله، (2004) التوحد: الخصائص و العلاج، دار وائل للطباعة والنشر، عمان.
- الزعيبي، احمد، (2011) الأطفال التوحديون، دار الفكر، دمشق.
- شاش، سهير محمد سلامة، (2007) الاضطرابات التواصل (التشخيص / الاسباب / العلاج)، الاولى، مكتبة زهراء / القاهرة.
- الشرييني، لطفي، (2000) أوتيزم دليل التعامل مع حالات التوحد، دار المسيرة للنشر والتوزيع، عمان - الاردن.
- شعلان، محمد، (1979) الاضطرابات النفسية في الاطفال، الجهاز المركزي للكتب الجامعية و المدرسية و الوسائل التعليمية، القاهرة - مصر.
- صالح، هيام فتحي، (2021) فعالية برنامج تدريبي قائم على مبادئ برنامج صن رايز في خفض السلوك النمطي وتحسين التفاعل.
- طنطاوي، ليلى شعبان عبدالعزيز، (2020) اضطرابات النطق عند اطفال ملازمة داون، علم النفس التربوي، بكلمة التربية، جامعة المنوفية.
- عبدالجليل، عبدالقادر، (2006) المجمع الوظيفي المقياس الادوات النحوية، العرفية، دار الصفاء للنشر و التوزيع، عمان، الاردن.
- عويضة، (1996)، كامل محمد محمد، علم النفس الشخصية، مراجعة: محمد رجب البيومي، الطبعة الاولى، دار الكتب العلمية، بيروت، لبنان.
- الغريز، أحمد و عودة، بلال، (2008) سيكولوجية أطفال التوحد، عمان، دار الشروق.
- غزال، مجدي فتحي، (2007)، فاعلية برنامج تدريبي في تنمية المهارات الاجتماعية لدى عينة من الأطفال التوحديين في مدينة عمان، رسالة ماجستير غير منشورة، الجامعة الأردنية، كلية الدراسات.
- الغزالي، سعيد كمال عبد الحميد، (2001) اضطرابات النطق و الكلام التشخيص والعلاج، الطبعة الاولى، دار المبرد للنشر والتوزيع والطباعة، عمان.
- مصطفى، أسامة فاروق و الشرييني، السيد كامل، (2010) التوحد "الأسباب، التشخيص، العلاج"، عمان، دار الميسرة.
- نصر، سهى أحمد، (2002) الاتصال المغوي لمطفل التوحد: التشخيص، البرامج العلاجية، الفكر لمطبعة والنشر والتوزيع، عمان.
- يحيى، خولة أحمد، (2008) الاضطرابات السلوكية والانفعالية، دار الفكر للطباعة والنشر، عمان.
- يوسف، جمعة سيد، (1990) سيكولوجية اللغة المرض العقلي، سلسلة عالم المعرفة سلسلة (140)، الكويت.

Adams. K and Ryan L. Boyd (2020). personality and language. Receptiviti. And Lancaster university .

Carlsson, E.(2019). Aspects of Communication, Language and Literacy in Autism Child Abilities and Parent Perspectives. Gothenburg, Sweden.

Harcourt brace Jovanovich inc. New York.

Prelock,P,J & Nelson, N.W.(2012). Language and Communication in Autism: An Integrated View. Pediatr Clin N Am 59 (2012) 129–145 doi:10.1016/j.pcl.2011.10.008 .

Rodriguez,J.(2019). Language Development and Autism Spectrum Disorde. Post university.

https://www.researchgate.net/publication/333904215_Language_Development_and_Autism_Spectrum_Disorder.

TAGER – FLUSBERG,H & etal.(2005). Handbook of Autism and Pervasive Developmental Disorders. First published. John Wiley & Sons, Inc. USA .

Zhao,B.(2022). Early Family Intervention in Children with Language Delay: The Effect of Language Level and Communication Ability. Evidence – Based Complementary and Alternative Medicine. Academic Editor: Zhaoqi Dong. 6 pages.